

AFG`ONISTONDA TOLIBLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA DINIY GURUH VA HARAKATLAR (1996-2001)

Kurolova Umida Maxmud qizi,

TDSHU, 1-kurs magistratura talabasi,

Tarix (mamlakatlar va mintaqalar) yo'nalishi.

imumidakm.02@gmail.com

Ilmiy rahbar: t,f,n **S.M.Tursunova**

ANNOTATSIYA

Afg`oniston tarixi murakkab davrlarni o`z ichiga oladi, xususan, okkupatsiya davri, fuqarolar urushi davri va siyosiy beqarorlik davri. Afg`onistonda Sovet bosqinidan so`ng boshlangan fuqarolar urushi mujohidlar hokimiyat tepasiga kelguniga qadar davom etadi, mujohidlar davridan keyin Afg`onistonda Toliblar hukmronligi davri boshlanadi. Ushbu maqola Toliblar davrida – 1996-2001-yillarda Afg`onistonda mavjud bo`lgan diniy guruh va harakatlar haqida ma`lumot beradi.

Kalit so'zlar: *Toliblar, mujohidlar, Kommunistlar, Hikmatyor, Shimoliy Alyans, "Peshovar yettiligi", NATO, AQSH.*

ANNOTATION

The history of Afghanistan includes the difficult periods of conflict and turmoil, such as occupation, civil war and "political instability". The "Civil war" that started after the Soviet Union`s invasion of Afghanistan lasted until the Mujahideen comes to power, after the period of Mujahideen Afghanistan ruled by Taliban organization. This article provides information about the religious parties and movements in Afghanistan during the period of 1996-2001.

Key words: *Taliban, Mujahideen, communists, Hekmatyor, Northern Alliance , Peshawar Seven (Alliance of Seven), NATO, USA.*

Afg`onistonda XX asrning 90-yillaridan boshlab "Tolibon" harakati hokimiyat tepasiga keladi. Uning hokimiyatni qurolli vosita yordamida egallashga intilishi mamlakatda murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatni yanada keskinlashtiradi, iqtisodiyotni taranglashtiradi. Mamlakatda esa hokimiyat uchun kurashni yanada avj oldiradi. Natijada ko`plab anti-tolibon harakatlar va guruhlar shakllanadi va faoliyatini rivojlantiradi. Ular uzoq yillar davomida Afg`onistonning turli hududlarda harakatlangan va ayrimlari bugungi kunda ham harakatlanib kelmoqda.

Hizb-e Islomi-ye Hikmatyor

Ushbu radikal islomiy partiya tashkil topganidan beri muxolifatchi pozitsiyani qabul qildi va 1978 yildan hozirgi kungacha barcha hukumatlarga qarshi kurashadi. 1977 yilda Gulbiddin Hikmatyor “Hizb-e Islomi” partiyasining asoschilaridan biri edi. Muslim birodarlari kabi, Hizb-e islomchilar sof islomiy davlat qurishga chaqirdi va o`qimishli kichik bir elita guruh atrofida tashkiliy jihatdan yuqori intizomga ega bo`lgan tuzilma barpo etdi. 1979 yilda “Hizb-e islom” partiyasi yo`lboshchilari nomi bilan ikki qismga bo`lindi – “Hizb-e Islomi-ye Hikmatyor” (HIH yoki HIG), va “Hizb-e Islomi-ye Holis”. Sovetlarga qarshi kurash davrida “Hizb-e Islom” sovetlarga va kommunistlarga qarshi kurashgan uch yoki to`rt yirik harbiy kuchlardan biri hisoblangan. ¹ Peshovar urushi davrida Hikmatyor Pokistonning xavfsizlik kuchlari bilan, xususan, Pokiston Idoralararo Razvedkasi maxsus bo`limi (ISI – Inter-Services Intelligence) bilan mustahkam aloqalar o`rnatdi va AQSH va O`rta Sharq mamlakatlaridan katta miqdorda qurol yarog`ni qo`lga kiritdi. Mujohidlar davrida – 1992-1996 yillarda Hikmatyor Mujohidlar bilan kelisholmadi. 1992 yilda Najibullohning Kobuldagi kommunistik hukumati inqirozga uchradi. Hikmatyor Rabboniy hukumatiga qo`shilib, bosh vazir bo`lishni rad etdi va bu yangilanayotgan poytaxtni halokatga uchratgan qonli urushga sabab bo`ldi. Hikmatyorning Kobul hukumati bilan kelishishga intilishi hech qanday natija bermadi. 1992 yil oxirida, Hikmatyor o`zbeklar yo`lboshchisi Abdul Rashid Do`stum va Hazoralarning “Hizb-e Vahdat” partiyasi bilan Kobul hukumatiga qarshi umumiy front tuzishga kelishdi. ² Hikmatyor 1993 yilda hukumatga qo`shilishga rozi bo`lgach, 1994 yilda Kobul provinsiyasining Chohor-Asyab hududidan poytaxtni o`qqa tutishni boshladi. Hikmatyorning Kobul kuchlarini boshqaryotgan Ahmad Shoh Ma`sudga qarshi kurashining muvaffaqiyatsiz yakun topishi, uni Pokiston tomonidan qo`llab quvvatlanishini to`xtatdi. Pokiston hukumati 1994-yilda Hikmatyor bilan aloqalarni uzganligi va endi Tolibonni qo`llab quvvatlashini e`lon qildi. 1996 yilda Tolibon Kobulni egallagach Hikmatyor qo`l ostidagi “Hizb-e islom” jangchilari yoki Pokiston yoki Tolibon tomoniga o`tib ketdi. “Hizb-e islom”chilarning Pokistondagi tayyorlov lagerlari Tolibon tomonidan egallandi. Hikmatyor 1997 yilda Eronga qochib ketdi. 2001 yilda AQSHning Afg`onistonga bosqinidan so`ng, Eron Hikmatyorni mamlakatdan chiqarib yuborilishini va 2002 yil fevralda uni yoki Afg`onistonga yoki

¹ См. подробнее: Марчуков В.Ф., Зобова И.Ю. Социально-политические системы стран Среднего Востока (Турция, Иран, Афганистан). Казань, 2007.

² Elliot A. Political Party Development in Afghanistan: Challenges and Opportunities ‘Policy Options for StateBuilding in Afghanistan’ [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые данные. – SAIS Spring, 2009.

Peshovar, Pokistonga qaytarib berishni xabar beradi. 2002 yil dekabrda tashqi kuchlarga qarshi jihod va Tolibon bilan birgaligini e`lon qiladi. ¹

Hizb-e Islomi-ye Holis

“Hizb-e Islomi-ye Holis” – 1979 yilda “Hizb-e Islomi-ye Hikmatyor” dan ajralib chiqqan islom partiyasi hisoblanadi. Bu partiyaning dasturi siyosiy va ideologik jihatdan Hikmatyor partiyasiga o`xshash bo`lsa-da, u Mujohidlar harakati bilan yaqinlikda bo`lgan. Keksa diniy mutaassib Yunus Holis boshchilik qilgan ushbu partiya ikki asosiy harbiy yo`lboshchilari Abdulhaq va Jaloliddin Haqqoniyning qobiliyati tufayli harbiy jihatdan Hikmatyor partiyasidan ancha ustun edi. 1992 yilda Kommunistlar yengilgandan so`ng Holis va Abdul Haq Nangarhorda Shu`aroni 1996 yilda Tolibon bosib olguncha boshqardi. 1994-1996 yillardan boshlab “Hizb-e Islomi-ye Holis”ning ko`pgina a`zolari Tolibonga qo`shiladi – xususan, Mulla Muhammad Umar ham Qandahordagi “Hizb-e Islomi-ye Holis” partiyasining a`zosi bo`lgan. ² Tolibon tomonidan Abdul Haqning o`ldirilishi va Haqqoniyning sotqinligi tufayli ko`pgina jangchilarning Haqqoniy tarmog`iga o`tganligi sababli partiya 2001-yildan boshlab zaiflashishni boshlaydi. “Hizb-e Islomi-ye Holis” partiyasi ikkiga – hukumat tarafdori va hukumatga qarshi bo`lgan fraksiyalarga bo`linadi. Birinchi fraksiya Nangarhor provinsiyasi boshqaruvida katta qismni tashkil qiladi. ³ Bu fraksiya partiya sifatida ro`yxatdan o`tmagan bo`lsa-da, ammo u Jalolobodda o`tkaziladigan BMT ning Afg`onistonga yordam missiyasining uyg`unlashtiruvchi maxsus komissiyaning yig`ilishlarida ishtirok etishni davom etgan. Keyingi partiyaning tarixiy yo`lboshchisi – Yunus Holisning o`g`li – Anvar ul-Haq Mujohid boshchiligidagi fraksiya esa 2003-2005 yillarda Karzay hokimiyatiga qarshi jihod e`lon qildi.

Islom Inqilobi Harakati (Nabi)

Ushbu diniy guruh 1960 yillardan to Tolibon kuchaygan, 1995-1996 yillargacha mavjud bo`lgan. Asoschisi Muhammad Nabi Muhammadi, general Yahyo Navruz esa mashhur harbiy yo`lboshchilardan biri hisoblangan. Ushbu harakatning ta`siri asosan markaziy va shimoliy Afg`onistonning ayrim qismlarida, xususan, **G`azna, Log`ar va Helmand vodiysi, shuningdek Faryob, Farah, Zabul, Badgis and Samangon hududlarida** kuchli bo`lgan. Partiyaning asosini an`anaviy islomchilar va pushtunlar

¹ *Hezb-e Islami* (Hekmatyar) (post 2001) in Sec.2 of *RRT Background Paper: Political Parties and Insurgent Groups in Afghanistan 2001-2013*.

² Saikal, A. & Maley, W. 1991, *Regime Change in Afghanistan : Foreign Intervention and the Politics of Legitimacy*, pp.58-60.

³ Adamec, Ludwig 2011, *Historical Dictionary of Afghanistan*, 4th Ed., Scarecrow Press, London.

tashkil qilgan. O'tgan asrning 80-yillari boshlarida partiya mujohidlar harakatining eng yirigi bo'lgan, ammo 1990 yillarning o'rtalarida ko'pgina tarafdorlari Tolibon tomoniga o'tib ketadi.¹ 1992 yilda "Peshovar yettiligi" ga va "Jamiyat" va "Ittihad" bilan birgalikda hukumatga qo'shildi, lekin jang boshlangandan so'ng chekinishga majbur bo'ldi. 1995 yilda yo'lboshchi Muhammad Nabi Muhammadi ko'pgina talabalari singari Tolibonga qo'shildi. 2001 yildan boshlab partiya faoliyati deyarli sezilmaydi. Xuddi shu yili yo'lboshchi Muhammad Nabi Muhammadi vafot etgandan so'ng hokimiyatni o'g'li Ahmad Nabi Muhammad qo'lga kiritdi va partiya nomini biroz o'zgartirdi.² Endilikda partiya "**Harakat-e inqilab-e islami va melli-ye Afghoniston**" (Afg'oniston milliy va islomiy inqilobiy harakati) yoki "**Afg'oniston islomiy va milliy inqilobiy harakati**" deb ataladigan bo'ldi. 1990 yillarning o'rtalarida ko'pgina tarafdorlari Toliblar tomon o'tib ketdi.

Mahaz-e Milli Islami (G'ayloniy)

Pir Sayid Ahmad G'ayloniy boshchiligidagi 1979 yildan to shu kungacha mavjud bo'lgan "Mahaz-e Milli Islami (G'ayloniy)" – Afg'oniston Milliy Islom Fronti Afg'onistonning janubi va janubi-g'arbida, xususan, Paktiyo, Paktiko, Qandahor va G'azna hududlarida mavjud bo'lgan. Bu partiya liberal, milliy, rivojlantiruvchi islom partiyasi hisoblanadi.³ Asosan, ushbu partiya faoliyatida afg'on armiyasi, mahalliy zodagon va qabilalar va so'fiy rahnamolari ishtirok etgan. Partiya xususan, ruslar, kommunistlar va Hikmatyorga (1992 yil urush boshlangandan so'ng) qarshi kurashgan. G'ayloniy va uning o'g'illari tomonidan boshqarilayotgan AMIF 2001-yil hukumat va umumiy saylovlardan oldin Karzay hukumatiga qarshi pushtunlar va "Davat-e Islomiy" hamda "Hizb-e Islomiy" partiyasining radikal islomchilari, shuningdek, "Afg'on millati" bilan birgalikda koalitsiya tuzdi.⁴ Bugunda kunda AMIF boshqa tanzimlardan farqli ravishda o'z milliy rivojlanish tizimiga ega, AMIF "Peshovar yettiligi"ning a'zosi hisoblanadi.

Rabboniy boshchiligidagi "Jamiyati Islomiy" partiyasi

Afg'oniston Islom Jamiyati 1973-yildan boshlab shu kungacha faoliyat yuritayotgan tashkilot, 2011-yil sentabrda Burhoniddin Raboniy o'ldirilguniga qadar partiyaning yo'lboshchisi hisoblangan. Uning mashhur rahnamolari Panjsher vodiysidagi Ahmad Shoh Masud va Hirot hududidagi Ismoilxondir. Partiya asosan

¹ Самые влиятельные политики Афганистана: апрель 2013 года // М.: ЦИСА, 2013.

² See Sec.1.1 of *RRT Background Paper: Political Parties and Insurgent Groups in Afghanistan 2001-2013*.

³ Amstutz, J.B. 1986, *Afghanistan: the first five years of Soviet occupation*, National Defense University Press, Washington, p111.

⁴ Saikal, A. & Maley, W. 1991, *Regime change in Afghanistan : foreign intervention and the politics of legitimacy*, pp.58-60.

tojiklar, o'zbeklar va pushtun qavmlari tomonidan qo'llab quvvatlangan. Harakat 1971-yilda tuzilgan va Kobul universiteti teologiya professori Burhoniddin Rabboniy boshchilik qilgan. ¹ Mujohidlar harakatining dastlab tashkil topgani bo'lgan bu guruh, shuningdek eng yirik hamda eng yaxshi tashkil qilingani ham edi. Harakat a'zolarining aksariyati pushtunlar emas, dariylar edi. Ular o'z faoliyatini Afg'onistonning shimoli (Panjsher vodiysi va tolibonlar ham sovetlar ham bosib ololmagan Afg'onistonning shimoli-g'arbi va shimoli-sharqidagi – Hirot, Samangan, Faryob, Farah va Nimroz hududlarida o'z faoliyatini olib borgan, hattoki janubiy Afg'onistonda ham kuchli ta'sirga ega bo'lgan. ² Sovetlar bilan olib borilgan janglarda Hikmatyor guruhidan farqli ravishda AQSH yordamlarini kutmagan va amerikaliklardan yordam olmagan. "Jamiyat-e Ittifoq" 1978-1992-yillarda Sovetlar va Kommunistlarga, hukumatning 1992-1996 yillarda eng yirik partiyasiga aylandi va 1996-2001 yillarda "Shimoliy Alyans"ning asosiy qismiga aylanib Tolibonga qarshi kurashadi. ³ 2001-yilning so'nggida, AQSH ko'magida "Shimoliy Alyans" Tolibonni mamlakatdan surib chiqardi va yangi hukumat tuzish uchun sharoit yaratdi. 2001 yildan boshlab partiya hukumatda faol ishtirok etib kelmoqda va uning a'zolari ko'pgina muhim lavozimlarga ega. ⁴

Sho'ro-ye Nazar

Ahmad Shoh Ma'sud boshchiligidagi partiya Asli Panjsherdan boshlangan va partiyani asosan shimoliy hududlarda yashovchi tojiklar qo'llab quvvatlaydi. "Sho'ro-ye Nazar" partiyasi Shimoliy Afg'onistonda faoliyat olib borgan eng yirik tojik harbiy siyosiy harakati hisoblanadi. 1988-yil o'rtalarida Ma'sud sovet qo'shinlaridan Tohar provinsiyasini ozod qilgandan so'ng Taluqon hududi partiyaning bazasiga aylantirildi. "Sho'ro-ye Nazar" ning a'zolari turli partiya, etnik guruh va millatlardan iborat edi. U harbiy uyushma bo'lishdan tashqari, siyosiy jarayonlarga, shuningdek sog'liqni saqlash va qurilish sohalarida ham faol bo'lgan. Bu harakat demokratiya tamoyillari asosidagi boshqaruvga ega bo'lgan, va bu partiyaning boshqa diniy guruh va harakatlardan ajralishiga imkon bergan. Ahmad Shoh Ma'sud 2001-yil 9-sentabrda suiqasd asosida o'ldirilgandan so'ng, partiya faoliyati uning vakillari va

¹ 'Anti-Soviet Mujahideen' 2011, *GlobalSecurity.org*, 7 November

<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/Mujahideen.htm>.

² Adamec, Ludwig 2011, *Historical Dictionary of Afghanistan*, 4th Ed., Scarecrow Press, London.

³ Ruttig, Thomas 2006, *Islamists, Leftists – and a Void in the Center. Afghanistan's Political Parties and where they come from (1902-2006)*, Konrad Adenauer Foundation paper.

<http://www.kas.de/db_files/dokumente/7_dokument_dok_pdf_9674_2.pdf> Accessed 11 December 2012.

⁴ For information on the party since 2001, see '*Jamiat-e Islami Afghanistan (post-2001)*' in Sec.1.1 of

o`rinbosarlariga qoladi. ¹ 2001-yilning so`nggida Shimoliy Alyans va NATO tomonidan Toliblar hokimiyatdan chetlatilgandan so`ng, “Sho`ro-ye Nazar” Birlashgan Frontga qo`shildi va partiya sifatida rasman tugatildi.

Afg`oniston Milliy Islom Harakati

1992-yilda tuzilgan ushbu harakatning asoschisi va yo`lboshchisi, asli o`zbek bo`lgan Abdul Rashid Do`stum dastlab Juzjonda neft zavodida ishlaydi va 1980 yilda Sovet davlatiga ketadi. Keyinchalik kommunistlar qo`l ostida bo`lgan Davlat Xavfsizlik Vazirligida ishlaydi va Juzjonda 374-bo`limning harbiy yo`lboshchisiga aylanadi. ² Harakat Shimoliy Afg`onistonning Juzjon, Faryob, Saripul shuningdek Balx va Mozori Sharif hududlarida faoliyat olib borgan va asosan mamlakatdagi o`zbeklar va qisman turkmanlar tomonidan qo`llab quvvatlangan. Dastlab bu harakat kommunistlarga qarshi tuzilgan bo`lib, 1992-yilda “Shimoliy Alyans”ga qo`shilgan edi, keyinchalik partiya sifatida tuziladi. ³ 1980-yillar davomida o`z safida Juzjon, Faryob va Saripul hududlaridagi 20 ming harbiyni (asosan o`zbeklarni) birlashtirgan “Do`stum qo`shini” ni tuzadi. U “Afg`oniston Respublikasining qahramoni” unvonini oladi va Kommunistik Partiya Markaziy kengashi a`zosiga aylanadi. 1992 yilda Abdul Rashid Do`stum va bir nechta generallar prezident Najibullohga qarshi bo`ladi va mujohidlarga hoikimiyatni egallashda yordam beradi. Do`stumga ergashuvchilar keyinchalik asosan Balxdan boshqarilgan va sovetlar bosib olgunicha Juzjon, Faryob va Samanganda harakat olib borgan partiya tuzadi. Burhoniddin Rabboniy Do`stum egallab turgan o`rinni qonuniylashtirishni paysalga solgandan so`ng, u ma`lum vaqt Hikmatyor bilan harakat olib boradi. 1996 yilda u Tolibonga qarshi kurashishda Shimoliy Alyansga qayta qo`shiladi, ammo uning o`rni boshqa bir o`zbek – Abdul Malik tomonidan egallanadi. Abdul Malik keyinchalik Mozori Sharifdan Tolibonga qarshi kurashgan payti, Do`stum qaytib keladi ammo ma`lum bir kelishmovchiliklar sababli 1998-yilda mamlakatdan chiqib ketishga majbur bo`ladi. 2001-yilda Abdul Rashid Do`stum Afg`onistonga qaytadi Tolibon va “Al-Qoida”ga qarshi hujum qilgan Amerika havo kuchlarini qo`llab-quvvatlaydi va shundan keyin u markaziy

¹ ‘Anti-Soviet Mujahideen’ 2011, *GlobalSecurity.org*, 7 November

<<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/Mujahideen.htm>> Accessed 9 November 2012.

² Peszkowski, Robert 2012, *Reforming Jombesh*, *Afghan Analysts Network*, 31 August

<http://aanafghanistan.com/uploads/20120831Peszkowski-Jombesh-final.pdf>.

³ Ruttig, Thomas 2006, *Islamists, Leftists – and a Void in the Center. Afghanistan’s Political Parties and where they come from (1902-2006)*, *Konrad Adenauer Foundation paper*

<http://www.kas.de/db_files/dokumente/7_dokument_dok_pdf_9674_2.pdf> Accessed 11 December 2012.

Afg`onistonning shimoliy qismida o`z o`rnini tiklashga muvaffaq bo`ladi. Afg`oniston Muvaqqat Hukumatida mudofaa vazirligi deputati sifatida faoliyat yuritgan, u bu lavozimni Hamid Karzay davrida yo`qotgan edi. 2005-yil 1-martda, Do`stum hukumat boshlig`i sifatida saylanadi, ammo 2008-yil fevralda Akbar Bayni o`g`irlab ketganlikda ayblanib, o`z lavozimidan tushiriladi. Turkiyaga siyosiy qochoq sifatida chiqib ketadi, 2009-yilgi prezidentlik saylovlaridan oldin Karzay Do`stumga mamlakatga kirishga ruhsat beradi. ¹

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Afg`onistonda 40 yildan ortiq davom etib kelayotgan o`zaro to`xtovsiz urushlar tufayli mamlakatda barcha sohalar singari siyosiy soha ham tanazzulga yuz tutmoqda. Markazlashgan hokimiyatning tashkil etilmaganligi mamlakatda turli siyosiy va diniy tashkilotlarning tashkil topishiga va faoliyat yuritishiga va turli tashkilotlarning xilma xil qarash va g`oyalarga ega bo`lganligi mamlakatning siyosiy tomondan turli xil guruhlariga ajralishiga va bu o`z navbatida beqarorlikka sabab bo`lmoqda. Bu omillar shuni ko`rsatadiki, guruhlar va tashkilotlar o`rtasidagi hukumat uchun kurashlar mamlakatda davom etayotgan notinchlik va beqaror vaziyatning asl sababidir.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Background Paper Afghanistan: Political Parties and Insurgent groups 1978-2001, Australia, 2013-2014.
2. Adamec, Ludwig 2011, *Historical Dictionary of Afghanistan*, 4th Ed., Scarecrow Press, London (under PDPA, Taraki, Amin, Karmal, Najibullah, Saur Revolution, Khad, Soviet Invasion).
3. Ruttig, Thomas 2006, *Islamists, Leftists – and a Void in the Center. Afghanistan's Political Parties and where they come from (1902-2006)*, Konrad Adenauer Foundation paper <http://www.kas.de/db_files/dokumente/7_dokument_dok_pdf_9674_2.pdf> Accessed 11 December 2012.
4. Peszkowski, Robert 2012, *Reforming Jombesh*, Afghan Analysts Network, 31 August <http://aanaafghanistan.com/uploads/20120831Peszkowski-Jombesh-final.pdf>.
5. Amstutz, J.B. 1986, *Afghanistan: the first five years of Soviet occupation*, National Defense University Press, Washington, p.111.
6. Марчуков В.Ф., Зобова И.Ю. Социально-политические системы стран Среднего Востока (Турция, Иран, Афганистан). Казань, 2007 .

¹ See Sec.1.1 of *RRT Background*

7. Самые влиятельные политики Афганистана: апрель 2013 года // М.: ЦИСА, 2013.
8. Kaushik Roy, *Military manpower, armies and warfare in South Asia*, London 2013, 38 p.
9. Saikal, A. & Maley, W. 1991, *Regime Change in Afghanistan : Foreign Intervention and the Politics of Legitimacy*, pp.58-60.
10. Elliot A. *Political Party Development in Afghanistan: Challenges and Opportunities* 'Policy Options for StateBuilding in Afghanistan' [Электронный ресурс]. – Электрон. текстовые данные. – SAIS Spring, 2009.